

BRUHÁCS KINGA

A HOLOKAUSZT ELFELEJTETT ÜLDÖZÖTTJEI A NÁCI NÉMETORSZÁGBAN, 1933–1945

A Jehova Tanúi kisegyház ellen felhozott vádak és azok háttere

Az amerikai eredetű vallási közösség (korabeli pejoratív szóhasználatban *szekta*) németországi megítélése már a weimari korszakban is ellentmondásos volt. A történelmi egyházakkal kialakult konfliktusuk alapja elsősorban tanításaiknak a hagyományos egyházi tanoktól való lényegi eltérése és konkurenciát jelentő, dinamikus missziós tevékenységük volt. A politikusok és a versailles-i sérelmek folytán döntően nacionalista érzelmű német társadalom nyílt ellenszenvvel figyelte a tanúk nonkonform állametikai nézeteit. A szervezet tagjai az általuk szigorúan betartott politikai semlegesség jegyében nem szavaztak a választásokon, nem vállaltak semmilyen politikai hivatalt, nem lettek az NSDAP, a Hitlerjugend vagy más nemzetiszocialista szervezet tagjai. Elutasították a horogkeresztes zászló előtti tisztelgést, a hazafias dalok és a náci indulók éneklését, a hazafias ünnepeken való részvételt és a „Heil Hitler!”-köszöntést is. Legsúlyosabb bűnüknek az általános hadkötelezettség 1935-ös bevezetése után azt rótták fel, hogy megtagadták a katonai szolgálat teljesítését.

A mindössze 25 000 fős, társadalmi és politikai befolyását tekintve teljesen periférikus szervezet hatósági kezelése belbiztonsági, erkölcsrendészeti és honvédelmi kérdésként jelentkezett. A holokauszt fő áldozati csoportjával, a zsidókkal összehasonlítva megállapítható, hogy esetükben nem egy *faji alapon meghatározott embercsoport teljes fizikai megsemmisítése*, hanem a nemzetiszocialisták által államellenesnek minősített *vallási közösség tevékenységének felszámolása* volt a cél.

A zsidóbérencként, egyházellenes kommunistaként fantomizált tanúk elleni vádak között szerepelt – többek között – a kommunista mozgalom támogatása,¹ a nemzetközi kommunista kémszervezetben való aktív részvétel, a cionista mozgalommal és az amerikai szabadkőműves páholyokkal való együttműködés, felforgatónak ítélt vallási irodalom terjesztése, valamint – a tévesen pacifizmusként és hazafiatlanságként értelmezett – politikai semlegesség is.²

Bár a diszkrimináció hivatalos indoklásában a katonai szolgálat megtagadása és a kommunista veszély szerepelt, a mélyebb okot keresve úgy tűnik, hogy a spirituális hegemoniára törő nemzetiszocialista diktatúra felismerte a két totalitásigény: a teokrácia és a biokrácia kibékíthetetlen ellentétét, s azt, hogy a kisegyház gyakorlatilag rivális „*lojalitási centrumként*”³ működött. A náci ideológia a nemzet és a szülőföld szolgálatát, valamint a Führer iránti feltétel nélküli engedelmességet tette meg a legfőbb kötelességnek. A tanúk azonban az isteni törvények kompromisszum nélküli betartását helyezték mindenek fölé, s megkérdőjelezték a nacionalista kollektívumra való hivatkozásba burkolt, abszolutizált állami autoritást. Mindkét fél spirituális hegemoniára, kizárólagos kontrollra törekedett, fanatikus küldetéstudat fűtötte, tagjaitól pedig teljes, feltétel nélküli engedelmességet kívánt meg.

---

¹ Jehova tanúit már a náci hatalomátvétel előtt meggyanúsították a „zsidó világ-összeesküvésben” való részvétellel. A történelmi egyházaknak és bizonyos nacionalista-antiszemita szervezeteknek a tanúkat „*a zsidó bolsevizmus úttörőinek*” kikiáltó lejárató kampánya már 1931-ben azt eredményezte, hogy néhány német tartományban (Baden, Bajorország, Württemberg) rendőri intézkedést fogantatosítottak a kisegyház tagjai ellen, és betiltották a szervezet kiadói tevékenységét. II. An Overview of the Nazi Persecution of Jehovah's Witnesses. In: *Spiritual Resistance and Its Costs for a Christian Minority. A Documented Report of Jehovah's Witnesses Under Nazism 1933–1945*, Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania 1999, 6. o., a továbbiakban Overview.

² *Christine E. King, A Triumph of the Will: The Jehovah's Witnesses*. In: *Uő., The Nazi State and the New Religions: Five Case Studies in Non-Conformity*. IV. The Edwin Mellen Press, New York – Toronto 1982, 147. o.

³ Uo., 148. o.

A Hitler-eskü letételének, s a náci karlendítés végrehajtásának következetes megtagadásában (is) manifesztálódó, nyíltan apolitikus magatartás nagymértékben megkönnyítette a hatóságok számára a tanúk azonosítását és nyílvántartásba vételét. Különösen az után, hogy 1933 júliusában a porosz belügyminiszter a munkahelyeken kötelezővé tette a náci köszöntést. Egy, Martin Bormann által szignált körlevél novemberi kiadását követően még a diktátor nevét elhagyó „Heil!”-köszöntést is koncentrációs táborral szankcionálták.⁴ Az iskoláskorú fiatalok számára egy 1934. január 5-i miniszteri rendelet tette kötelezővé a „Heil Hitler!”-üdvözlést a katekizmus órák elején és végén.⁵ Egy 1935. január 22-én kiadott rendelet értelmében pedig a hivatali alkalmazottak és a közszolgálatban dolgozók a közintézményekben kötelesek voltak a hivatalos náci köszöntést, a jobbkarlendítést alkalmazni – testi fogyatékoság esetén bal karral végrehajtva – miközben érthetően „Heil Hitler!” kiáltanak.⁶

Kisközösségekben megütközést keltett, amikor a mindenki által több vagy kevesebb lelkesedéssel kiáltott „Heil Hitler!”-ek között egyszer csak felhangzott egy „Jó reggelt!”, amely az adott körülmények között nyílt rendszerkritikának minősült. Nonkonform viselkedése miatt számos fiatal tanút tanácsoltak el az iskolából, a felnőtt tanúkat pedig elbocsátották. Sem munkanélküli segílyt, sem nyugdíjat nem folyósítottak számukra.⁷ Sokakat közülük le is tartóztattak a náci köszöntés szabotálása miatt. Következetes magatartásuk háttérben az állt, hogy a német „Heil” szó a Bibliában az üdvösség, üdvözülés értelemben szerepel, s a tanúk értelmezésében kizárólag Istennel és Jézussal kapcsolatban használható. E kisegyház tagjai számára istenkáromlásnak számít(ott) az üdvösség

---

⁴ *Michel Reynaud – Sylvie Graffard, Jehovah's Witnesses and the Nazis. Persecution, Deportation and Murder 1933–1945.* English translation by James A. Moorhouse, Cooper Square Press, U.S.A. 2001, 18. o.

⁵ Reynaud – Graffard, i. m., 51. o.

⁶ Uo., 24. o.

⁷ Uo., 57. o.

fogalmának földi halandóval való összekapcsolása.⁸ A hivatalosan előírt náci köszöntés helyett így továbbra is a napszaknak és a társas viszonyoknak megfelelő üdvözlési formákat használták.

Az 1923-ban született Willi Seitzet azért rúgták ki az iskolából, mert nem volt hajlandó részt venni az iskola által rendezett hazafias ünnepen, s nem énekelte sem a *Deutschlandliedet*, sem a „*Horst-Wessel*”-*Liedet*.⁹ A karlsruhei bíróság ítéletének indoklása szerint, a tanú szülők mulasztásának következményeként a kisfiú „*nem azonosult kellőképpen a német nagyság eszméjével*”¹⁰. A gyermeket a flehingeni átnevelő intézetben igyekeztek „jobb belátásra bírni”.

A kisegyház tagjai nem vettek részt a választásokon sem. Sokukat emiatt bántalmaznak fizikailag, bocsátottak el állásukból, illetve zártak koncentrációs táborba.¹¹ Amikor az Anschluss után, az 1938. április 10-i választások feszült légkörében a bekebelezett Ausztriában élő tanúk megtagadták a horogkeresztes zászló kitűzését az otthonaikra, egy szigorúan bizalmas minősítéssel ellátott különleges parancs értelmében a bázisfőnökségeknek jelenteniük kellett kik azok, akik a közlegő választáson valószínűsíthetően nemmel fognak szavazni. A parancsban külön felhívták a figyelmet a tanúkra. A választás napján pedig „elkísérték” őket a szavazóurnákhoz, ahol nyomásgyakorlással megpróbálták őket a voksolási kötelezettségük teljesítésére kényszeríteni.¹²

A náci ellenszenvét fokozta, hogy a tanúk döntő többségükben elítélték a rasszista fajelméletet, valamint a zsidók diszkriminációját és üldözését. Elutasították a keresztény teo-

---

⁸ Overview, i. m., 3. o.

⁹ Reynaud – Graffard, i. m., 56. o.

¹⁰ Uo.

¹¹ III. Chronology with Regard to the Persecution of Jehovah's Witnesses under Nazism. In: *Spiritual Resistance and Its Costs for a Christian Minority. A Documented Report of Jehovah's Witnesses Under Nazism 1933–1945*, Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, 1999, 3. o., a továbbiakban Chronology.

¹² Reynaud – Graffard, i. m., 86. o.

lógia Krisztus dejudaizálása által náciasított változatát is. Joseph Rutherford, a kiségyház korabeli elnöke nyilvánosan kiállt Jézus zsidó származása mellett és tiltakozott a zsidók üldözése ellen.¹³ A szervezet *Consolation* (Vigasz) című újságjában a valójában csak 1941 végétől realizálódó Endlősüveget előrevetítve a következőképpen fogalmaztak: „A történelem során ezidáig nem került sor olyan szisztematikus, hatékony és ördögi zsidóirtásra (sic!), mint amilyen jelenleg Németországban folyik.”¹⁴

Visszaemlékezések tucatjai bizonyítják, hogy közülük számosan támogattak, sőt bűjtattak zsidókat. A New Yorkban megjelenő *Der Tog* (A Nap) című jiddis napilap 1939. július 2-i számában közölt cikke arról számolt be, hogy Danzigban élelemmel látták el zsidó szomszédjaikat és ismerőseiket, miután a „*Juden unerwünscht*” (a zsidók nem kívánatosak) feliratok megjelentek az üzletek kirakataiban.¹⁵ Hans Rosenthal életét egy Jauch nevű asszony mentette meg 1943-ban azáltal, hogy majd egy éven keresztül bűjtatta berlini házának kertjében.¹⁶

A katonai szolgálat lelkiismereti okokból történő megtagadása miatti retorzió 1935-től, az általános hadkötelezettség bevezetésétől került előtérbe. A háború kitörését követően a hadkötelezettség teljesítésének megtagadása már halálbüntetést vont maga után. A tanúk döntő többsége ennek ellenére továbbra is elutasította a katonai szolgálatot, az egyenruha viselését, illetve bármilyen, a háborúhoz akár csak közvetetten kapcsolódó tevékenységben való részvételt.

---

¹³ Overview, 5. o.

¹⁴ *Consolation*, 1938. május 4., V. Watch Tower Publications Expose the Third Reich – “How Can One Remain Silent?” In: *Spiritual Resistance and Its Costs for a Christian Minority. A Documented Report of Jehovah’s Witnesses Under Nazism 1933–1945*, Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, 1999, 7. o. a továbbiakban V. Watch Tower Publications Expose the Third Reich – “How Can One Remain Silent?”

¹⁵ I. *Kirschbaum*, “How the Sect Jehovah’s Witnesses Is Secretly Working to Undermine Hitler’s Regime”, *Der Tog*, 1939. július 2., 5. o., In: Overview, i. m., 7. o.

¹⁶ *Johannes Wrobel*, “How the Watchtower History Archive in Germany Benefits Holocaust Research” (*Shadow of the Holocaust*, Moscow 1998), 287. o. In: Overview, i. m., 8. o.

Az első férfi, akit a katonai szolgálat lelkiismereti okból történt megtagadása miatt nyilvánosan kivégeztek, egy 29 éves tanú, August Dickmann volt. Mindössze két héttel a második világháború kirobbanása után, 1939. szeptember 15-én lőtték agyon a sachsenhauseni koncentrációs táborban.¹⁷ Az esetek egy részében az agyonlövés helyett a lefejezést alkalmazták. A hivatalos indoklás szerint azért, hogy ne „pazaroljanak” golyót olyanra, aki megtagadta a katonai szolgálatot. A túlélő családtagok véleménye szerint azonban inkább azért, mivel túl fájdalmmentesnek találták az agyonlövést.¹⁸

A hadkötelezettség elmulasztása a családtagokra nézve is tragikus következményekkel járhatott. Emmy Zehden sorköteles korú fogadott fiát és annak két barátját bújtatta. Miután a Gestapo rájuk talált, Zehden asszonyt halálra ítélték. 1944. június 9-én fejezték le Berlin-Plötzenseeben. A három fiatal közül kettőt szintén kivégeztek. Egyikük csak azért menekült meg, mivel a berlini Brandenburg börtönt a halálos ítéletének végrehajtása előtt a szovjet csapatok felszabadították.¹⁹

A tanúk nem vettek részt a fegyverek, a lőszeres és az egyenruhák készítésében sem. A női tanúk készséggel elvégezték a katonatisztek otthonaiban rájuk bízott háztartási munkát, megtagadták ugyanakkor a katonai egyenruhához tartozó csizmák kitisztítását.²⁰ Margarete Buber-Neumann közlése szerint a női tanúk a ravensbrücki koncentrációs táborban nem voltak hajlandóak részt venni a katonai egyenruhák megvarrásában.²¹ Még a katonai zubbonyok foltozását is megtagadták.²²

A németországi tanúk a nemzetiszocialista állammal remélt modus vivendi kialakítására tett kísérlet 1933-as kudarca után következetesen szembehelyezkedtek a regnáló diktatúrával.

---

¹⁷ Halálának 60. évfordulóján, 1999. szeptember 18-án e táborban hivatalos megemlékezést tartottak, és emlékének emlékművet állítottak. Uo., 10. o.

¹⁸ Reynaud–Graffard, i. m., 61. o.

¹⁹ Az Awake! 1997. január 22-i száma, 31. o. In: Overview, i. m., 9–10. o.

²⁰ Uo.

²¹ Uo., 11. o.

²² Reynaud–Graffard, i. m., 196. o.

Egyetlen más vallási felekezet vagy politikai ellenállási csoport esetében sem volt ennyire korai, következetes, szervezett és egységes a náci rendszerrel szembeni ellenállás. Szembenállásuk azonban nem antifasiszta–demokratikus motivációjú volt. Nem támogattak és nem vettek részt politikai indíttatású, még kevésbé fegyveres ellenállási akciókban. Ellenállásuk mindvégig kizárólag spirituális–vallási természetű maradt.²³

Konspiratív eszköztárukat tökélyre fejlesztve, az illegálitás és az üldöztetés ellenére tízezres nagyságrendben terjesztették a nemzetiszocialista diktatúra törvénytelenégeiről, terrorjáról, saját vallási közösségük és a zsidók üldöztetéséről is részletesen (jóllehet nem minden esetben pontosan) tudósító kiadványaikat Németország-szerte és külföldön egyaránt. Érthető, hogy náci körökben komoly aggodalmat keltett nemcsak leleplező írásaik kritikus hangneme, hanem valóban figyelemreméltó nyomdai és terjesztő kapacitásuk is.

A szervezet által Németországban kiadott *Das Goldene Zeitalter* (Aranykorszak) című kiadványban már 1929. október 15-én, tehát alig több mint három évvel a nácik hatalomra kerülése előtt „az Ördög szolgálatában álló mozgalomnak”²⁴ nevezték a nácizmust. 1933-ban az említett periodika számai Németországban megközelítőleg 500 ezres példányszámban jelentek meg.²⁵ 1933 márciusában – a szervezet más kiadványaival együtt – betiltották az angol nyelvű verziók, a *The Golden Age* (Aranykorszak) és a *The Watchtower* (Őrtorony) magazinok terjesztését. Terítésük ezután titokban folyt tovább.

1933. június 25-én, nem sokkal a szervezet poroszországi betiltásának kihirdetése előtt, a tanúk Berlinben tartott konvenciójára 7000 tag gyűlt össze Németország egész területéről. Elfogadták a *Tények nyilatkozata* című kiáltványt, amelyben az ellenük felhozott vádak cáfolatául kifejtették politikai semle-

---

²³ Detlef Garbe, *Widerstand aus dem Glauben*. In: Zeugen Jehovas. Vergessene Opfer des Nationalsozialismus? Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, Wien 1999, 18. o.

²⁴ *Chronology*, i. m., 2. o.

²⁵ V. Watch Tower Publications Expose the Third Reich – “How Can One Remain Silent?”, i. m., 4. o.

gességük hátterét. A Hitlernek is elküldött dokumentumot több mint kétmillió példányban terjesztették. 1933. augusztus 16-án a *The Golden Age* már tudósított a koncentrációs táborok létezéséről és az ott tapasztalható viszonyokról.²⁶

J. F. Rutherford 1934. február 9-én tiltakozó levelet küldött Hitlernek. 1934 szeptemberében a svájci Bázelen tartott gyűlésen a szervezet tagjai elfogadtak egy *Tiltakozás* című nyilatkozatot, amelyben – többek között – a tanúk sorozatos letartóztatása, valamint kiadványaik elkobzása ellen protestáltak. 1934. október 7-én Németország egész területéről, illetve további 49 országból tiltakozó táviratok özöne árasztotta el Hitler kancelláriáját és a kormányhivatalokat. Az akciót a Führer a „*Kiirtom Németországból ezt a csúrhét!*”²⁷ felkiáltással kommentálta.

1936. szeptember 4–7-e között a svájci Luzernben tartott összejövetelen a szervezet küldöttségeinek tagjai ismételten éles hangú közleményben tiltakoztak a tanúk németországi üldözése ellen. Ezt követően majd 3000 példányban küldték el Hitlernek, a német kormányhivataloknak, sőt a Vatikánnak is.²⁸ 1936. december 12-e után a németországi tanúk mintegy 200 000 példányban terjesztették a Birodalomban a luzerni tiltakozó nyilatkozat szövegét.²⁹ 1937. június 20-án titokban több tízezer példányban terítették a lakosság körében a *Nyílt levél* című dokumentumot, amely a nácik által elkövetett bűntényekről tartalmazott részletes beszámolót.³⁰ 1936–1937 folyamán a tanúk tehát százezres nagyságrendben terjesztették a náci diktatúra rémtetteit leleplező kiadványaikat. Hasonló – igaz a szervezet sajátos teológiai nézőpontja által behatárolt – sajtókampány végrehajtására a korszakban egyetlen politikai vagy vallási alapon szerveződött ellenállási csoport sem volt képes.³¹

---

²⁶ Chronology, i. m., 3. o.

²⁷ Uo., 3. o.

²⁸ Uo., 4. o.

²⁹ Uo., 4. o.

³⁰ Garbe, i. m., 15. o.

³¹ V. Watch Tower Publications Expose the Third Reich – “How Can One

1938. február 5-én Svájcban megjelent *Trost* (Vigaszi) című lapjukban részletes, alaprajzzal kiegészített cikkben tudósítottak az esterwegeni koncentrációs tábor felépítéséről és az ott tapasztalható viszonyokról.³² (A szervezet kiadványaiban a náci éra alatt mintegy 60 különböző börtön és koncentrációs tábor létezéséről közölt beszámolókat és adatokat.³³) Az 1938. május 31-én kiadott, *A kereszténység elleni kereszties hadjárat* című kötet³⁴ pedig a náci diktatúra és terror természetéről, mindenekelőtt persze a tanúk üldöztetéséről nyújtott átfogó összefoglalást. Thomas Mann a könyv elolvasása után mély megrendülésének adott hangot. A világhírű német író igen nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy a könyv révén nem minden tekintetben pontos, ám kétségtelenül drámai tények ilyen részletes tárháza a nyilvánosság elé került.³⁵

Rutherford 1938. október 2-án félszáz rádióállomás által közvetített, *Fasizmus vagy szabadság* címmel tartott rádióbeszédében így fogalmazott: „Németországban az emberek békeszeretőek. Az Ördög hatalmába kerítette Hitlert. Ez a gyengeelméjű, kegyetlen, rosszindulatú és könyörtelen férfi pedig az emberek szabadságjogait tökéletesen figyelmen kívül hagyva cselekszik.”³⁶ További példák felsorolása helyett: a United States Holocaust Memorial Museum for Advanced Holocaust Studies 12 kötetnyi anyagot őriz az 1933 és 1945 között megjelent Watch Tower publikációknak a náci korszakra vonatkozó korabeli újságcikkeiből.³⁷

Remain Silent?”, i. m., 2. o.

³² Trost, 1937. júliusi száma, 12–13. o. In: Chronology, i. m., 5. o.

³³ Némely tábornak (Esterwegen, Buchenwald, Sachsenhausen) még a sematikus alaprajzát is közölték. V. Watch Tower Publications Expose the Third Reich – “How Can One Remain Silent?”, i. m., 23. o.

³⁴ Franz Zürcher, Keuzzug gegen das Christentum. Moderne Christenverfolgung. Europa Verlag, Zürich 1938.

³⁵ XII. Views of Observers. In: Spiritual Resistance and Its Costs for a Christian Minority. A Documented Report of Jehovah’s Witnesses Under Nazism 1933–1945, Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania 1999, 11. o.

³⁶ Overview, i. m., 5. o.

³⁷ V. Watch Tower Publications Expose the Third Reich – “How Can One Remain Silent?”, i. m., 2. o.

A diktatúra válaszlépései

Hitler 1933-tól fokozatosan tiltotta be Jehova Tanúinak nyomdai és hittérítő tevékenységét. Egy 1933. február 4-én kelt rendelet szerint a rendőrség elkobozhatta „a közrend és közbiztonságot veszélyeztető”-nek minősített kiadványokat.³⁸ Némelyik német tartományban már 1933. április elsejétől részleges terjesztési tilalmat rendeltek el a tanúk vallási kiadványaira. 1933. április 24-én egy SA-rajtaütés keretében első ízben dúlták fel a tanúk magdeburgi fiókhivatalát. Az épületet horogkeresztes zászlókkal vonták be. A június 27-ről 28-ra virradó éjjel 30 SA-katona ismét megszállta az épületet. Ekkor már bezárták a nyomdát, amely csak igen korlátozott mértékben működhetett tovább. 1933. augusztus 21–24-e között 25 teherautónyi elkobzott Watch Tower kiadványt égettek el, alig több mint három hónappal a zsidók és a politikai ellenzék tagjai által írt, a nemzetiszocializmus által értéktelennek, veszélyesnek és németellenesnek ítélt könyveknek az 1933. május 10-én Berlinben végrehajtott nyilvános elégetése után.³⁹

A tanúk 1935-re gyakorlatilag törvényen kívüliekké váltak a Birodalomban. 1935. április elsejétől nem dolgozhattak többé a közszolgálati szférában. A nyugdíjjárulékot és a munkanélküli segílyt sem folyósították a számukra. Ettől a naptól kezdve a szervezethez való tartozás törvényes alapot jelentett a válásra.⁴⁰ A tanúk gyermekeit kicsapták az iskolából, a kevésbé szerencséseket pedig erőszakkal elválasztották a szüleiktől és náci átnevelő intézetekben vagy náci érzelmű családoknál „nevelték” tovább.⁴¹

A Birodalmi Belügyminisztérium 1936. január 30-i rendelete a Birodalom egész területén megtiltotta a tanúknak vallási kiadványaik terjesztését. A leleplezett térítő és a tiltott publi-

---

³⁸ Chronology, i. m., 2. o.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

kációkat terjesztő tevékenység ezután letartóztatást vont maga után. Poroszországban és más tartományokban a Gestapo speciális alakulatok felállításával fokozta a tanúk elleni harcot. Előszeretettel alkalmaztak beépített ügynököket, akik megtérést színlelve kíséreltek meg beépülni a szervezet tagjai közé.⁴²

A Gestapo 1936. augusztus 28-án kezdődött, több hétig tartó nagyszabású akciója során mintegy 3000 tanút vett őrizetbe.⁴³ Az 1936–1937-os első tömeges letartóztatások következményeképp 1937 júliusában már 6000 tanú raboskodott a börtönökben vagy a koncentrációs táborokban.⁴⁴ 1937. április 22-én lépett életbe az a különleges Gestapo-rendelet, amely kimondta, hogy a börtönbüntetésüket letöltött tanúk közül azokat, akik nem írtak alá egy speciális Nyilatkozatot (Erklärung), azonnal „védőőrizetbe”, vagyis koncentrációs táborba kellett zárni.⁴⁵ A háború kitörése előtt a börtönbe zártak 5–10 százaléka került ki e kiségyház tagjai közül. A zsidók és más nemzetiségek tömeges deportálása, illetve a hadifoglyok számának drasztikus növekedését követően ez az arány később számottevően csökkent.⁴⁶

Üldözésük a németek által megszállt területeken is folytatódott. A vallási okból üldözöttek közül ők szenvedték el a legsúlyosabb üldöztetést; közülük került ki arányát tekintve a legtöbb áldozat. A vallási okból fogva tartottak közül egyedül

---

⁴² Uo., 4. o.

⁴³ *Gerald Hacke, Zwei Diktaturen – Ein Feind. Die Verfolgung der Zeugen Jehovas im nationalsozialistischen Deutschland und der DDR.* In: *Günther Heydemann – Heinrich Oberreuter* (Hg.), *Diktaturen in Deutschland – Vergleichaspekte, Strukturen, Institutionen und Verhaltensweisen.* Bundeszentrale für Politische Bildung, Bonn 2003, 287., 283–308. o., idézi *Hans-Hermann Dirksen, Nem mondták: „Heil Hitler!”.* Jehova tanúinak története a Harmadik Birodalomban. In: *Molnár Judit* (szerk.), *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában.* Balassi, Budapest 2005, 436. o.

⁴⁴ *Chronology*, i. m., 5. o.

⁴⁵ *Im Namen des Deutschen Volkes, Justiz und Nationalsozialismus.* Katalog zur Ausstellung. Bundesministerium der Justiz, Köln 1989, 254. o., idézi *Dirksen*, i. m., 436. o.

⁴⁶ *Johannes Wrobel, Die nationalsozialistische Verfolgung der Zeugen Jehovas in Frankfurt am Main, Kirchliche Zeitgeschichte (KZG)/Contemporary Church History (CCH)*, 16 (2003)/2. sz., 372., 373.o., idézi *Dirksen*, i. m., 438. o.

ők kaptak saját megkülönböztető jelet: a bíbor színű háromszöget (*rosa Winkel*), amelynek alkalmazására első ízben 1937 júliusában, a buchenwaldi koncentrációs táborban kerül sor.⁴⁷

Egyedülálló, hogy e csoport esetében létezett sorselkerülő alternatíva. Csak alá kellett volna írniuk a már említett, 1938-tól bevezetett Nyilatkozatot, amelyben – többek között – ígéretet kellett tenniük vallási meggyőződésük megtagadására és a katonai szolgálat teljesítésére. Fogvatartóik fenyegetéssel és erőszakkal próbálták meg rávenni őket erre. Döntő többségük azonban nem tette meg.⁴⁸

Legalább 397 gyermeket választottak el erőszakkal a szüleiktől, s helyeztek el náci érzelmű parasztcsaládoknál, illetve fiatalkorúak börtönéhez hasonlóan funkcionáló árvaházakban.⁴⁹ Sokat elárul a körülményekről, hogy a wessenbergi Lánynevelő Intézetbe zárt gyermekek csak a hátukat moshatták meg hideg vízben. Rendes fürdésre és hajmosásra csupán évente kétszer (karácsonykor és húsvétkor) volt lehetőségük, ám akkor is csak hálórúhában. Az ágyneműt csak évente négyszer cserélték. A házimunkát (főzés, mosás, kertészkedés, zöldségek termelése) kizárólag a többségében tíz év alatti gyerekek végezték. A felnőttek csak a felügyeletet látták el. A gyermekek nem beszélhettek egymással, és soha nem lehettek egyedül. Még a vécére is csak felügyelettel mehettek ki. Május és november között nem viselhettek cipőt. Nevüket számos esetben erőszakkal megváltoztatták.⁵⁰

---

⁴⁷ Chronology, i. m., 5. o.

⁴⁸ Valójában számos esetben a nyilatkozat aláírása után sem engedték őket szabadon. Voltak, akiket még hónapokig fogva tartottak. Az örök ez idő alatt számtalanszor arra kényszerítették őket, hogy ún. „tiszteletköröket” fussanak meg nem alkuvó társaik előtt. Megesett, hogy a *Nyilatkozatot* aláíróknak egy álló napig ott kellett állniuk a tábor kapujában azért, hogy a lágermunkából visszatérő társaik előtt még utoljára megalázzák őket. Reynaud – Graffard, i. m., 77. o.

⁴⁹ VI. Impact of Nazi Persecution in Individual Countries. In: *Spiritual Resistance and Its Costs for a Christian Minority. A Documented Report of Jehovah's Witnesses Under Nazism 1933–1945*, Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania 1999, 17. o.

⁵⁰ Simone Arnold visszaemlékezése, Reynaud – Graffard, i. m., 192. o.

A börtönökbe és főként a koncentrációs táborokba zárt tanúk nem csak az alultápláltságtól, a betegségektől, a kritikán aluli higiéniai viszonyoktól és a zsúfoltságtól stb. szenvedtek. A náciizmus korai szakaszában és a háború elején ők voltak az SS-őrök – barbár kínzásokban testet öltő – gyűlöletének elsődleges célpontjai. Őreik sokszor „*Jehovah's Schwein*”-jainak (Jehova disznajai) gúnyolták őket.⁵¹ Máskor az 1931 előtt használatos elnevezésükből (Bibelforscher–Bibliakutatók) üzve gúnyt, „*bibliahamisítók*” csúfolták őket.⁵²

Térítő tevékenységük megakadályozása céljából a lágerekben általában elkülönítették őket a többi rabtól. Hermann Baronowski, a sachsenhauseni tábor parancsnoka 1938 márciusában a tanúk barakkjait – a tábori zsargonban az Isolierungsrészleget – palánkkal és elektromos kerítéssel zárta körül.⁵³ A tanúkat a tábori szabályzat ellen vétők számára felállított rettegett büntetőszázad, a *Strafkompanie* tagjai számára fenntartott táborrész egyik blokkjában tartották fogva.

A szélsőségesen ellenséges hozzáállásra jellemző példa, hogy 1939 szeptemberében a Mauthausenbe deportált tanúkat egy Spatzenegger nevű SS-tiszt a következő szavakkal fogadta: „*Egyetlen cigány vagy Bibliakutató sem fogja élve elhagyni ezt a tábort!*”⁵⁴ Az 1939. április 4-i letartóztatási hullám során Dachauban szállított férfiakat egy Grünwald nevű SS-parancsnok „üdvözölte” hasonló szellemben.⁵⁵ Tanúvallomások és az elkövetők beismerő vallomása alapján ismert, hogy a tanúkat válogatott kínzásokkal igyekeztek megalázni és megtörni.

---

⁵¹ Egy Buchenwaldban raboskodó zsidó fogoly visszaemlékezése. *Johannes Wrobel*, „How the Watchtower History Archive in Germany Benefits Holocaust Research” (*Shadow of the Holocaust*, Moscow 1998), 287. o. In: Overview, i. m., 8. o.

⁵² A Németországi Jehova Tanúinak Történeti Levéltára, Selters/Ts, DOK 00/35., idézi Dirksen, i. m., 435. o.

⁵³ Reynaud – Graffard, i. m., 81. o.

⁵⁴ Uo., 92. o.

⁵⁵ „*Ebben a táborban fognak megrohadni. Csak a kéményen keresztül távoznak!*” Amikor hónapokkal később 141 társukkal együtt átszállították őket Mauthausenbe, nem habozott kijelenteni: „*Mauthausen nem szanatórium, mint Dachau. Mind egy szálíg kivégezzük őket!*” Reynaud – Graffard, i. m., 94. o.

1938 őszén Sachsenhausenben egy Bachuba nevű tanút a nyakáig a földbe ástak. Kínzóit a fejére vizeltek, majd hosszú órákig a földben hagyták. Amikor végre kiásták, nem volt ereje ahhoz, hogy talpra álljon. Csak 1938-ban közel ötven esetben alkalmazták ezt a kivégzési módot Sachsenhausenben.⁵⁶

A sorsukat önként vállaló tanúk állhatatossága idővel a velük szembeni brutalitás mérséklődését eredményezte. Hosszú évek tapasztalata nyilvánvalóvá tette, hogy esetükben nem kellett engedetlenségtől, szökéstől, lázadástól tartani. A náci különlegesen kényes feladatokat is rájuk mertek bízni. Ők borotválták a tiszteket, az auschwitzi tábor SS-tisztjeinek otthonaiban pedig takarítóként és dadaként alkalmazták őket. Auschwitzban a szovjet katonák közeledésekor a tanúk már kifejezetten kiváltságos helyzetben voltak. Számosan közülük az SS engedélyével elhagyhatták a tábor területét, s kíséret nélkül végezhettek bevásárlásokat az SS számára.⁵⁷ Denise Dufournier 1944 januárjában találkozott Ravensbrückben olyan tanúkkal, akik viszonylagos mozgásszabadságot élveztek. Az SS-barakkok kitakarítása végett kíséret nélkül elhagyhatták a tábor területét. Általában a könnyebb munkákat (mosoda, kertészkedés, irodai adminisztrációs munka) osztották rájuk.⁵⁸

Fogolytársaik többsége szintén tisztelte őket a kitartásukért. Sokukban ellenérzést keltett azonban, hogy a háborúhoz akár csak közvetetten is kapcsolódó munkákat (pl. zubbonyvarrás) kivéve a tanúk engedelmesen és szorgalmasan dolgoztak a náciaknak, és sem aktívan, sem passzívan nem működtek együtt a táborokon belül működő esetleges ellenállási csoportokkal.

A tanúk túlélési esélyét nagymértékben megnövelte rendkívül erős összetartásuk, a kiválasztottság-tudatuk, és az *önként* vállalt üldöztetés isteni próbatételként való megélése. Esetükben nem jellemző az átélt traumák, s a lágerpszichózis miatt a személyiségstruktúra torzulása. Egyedülálló, hogy az

---

⁵⁶ Uo., 89. o.

⁵⁷ Uo., 208. o.

⁵⁸ Uo., 211. o.

erős csoportssolidaritás következtében a nemzeti, nyelvi és kulturális különbségeken felülemelkedve – a ritka kivételektől eltekintve –, homogén közösségként vészelték át a megpróbáltatásokat. 1938-ban az SS vezetője, Heinrich Himmler egyenesen példaként állította az SS-katonák elé a tanúk „*fanatikus hitét*”.⁵⁹ 1944-ben az ő fejében fogant meg az a bizarr ötlet, hogy keletre telepítésükkel a Szovjetunió lakosságát rajtuk keresztül lehetne a pacifizmussal „megfertőzni”.⁶⁰

Összefoglalás

Becslések szerint 1687 tanú veszette el az állását, miután megtagadta a „Heil Hitler!”-köszöntést, illetve az 1937. január 26-án bevezetett Közszolgálati Törvény 57. paragrafusa alapján kötelezővé nyilvánított Führer-eskü letételét.⁶¹ 285 tanú veszette el üzleti vállalkozását. Engedélyek ki nem adásával, meg nem újításával, visszavonásával 457 tanút akadályoztak meg abban, hogy kereskedelmi vállalkozását működtesse.⁶² 129 esetben kobozták el a tulajdonukat. 826 nyugdíjra jogosult tanútól tagadták meg az öregségi járulékot. A már említett, 1933. augusztus 21–24-e között végrehajtott, SA-akció keretében 65 189 kg vallási kiadványt (Bibliát, könyveket, folyóiratokat stb.) koboztak el a szervezettől. A mintegy 25 teherautónyi kiadványt Magdeburg külvárosában égették el. A tűz martalékává lett publikációk nyomdai előállításának költségei a becslések szerint megközelítették a 9 271 950 birodalmi márkát.⁶³ A kölni gyülekezetnek 30 000 márka értékű kiadványait

---

⁵⁹ Garbe, i. m., 468. o.

⁶⁰ Reynaud – Graffard, i. m., 216–217. o.

⁶¹ IX. Available Information on Possessions Confiscated and Other Financial Impact Jehovah's Witnesses Under Nazism 1933–1945. In: *Spiritual Resistance and Its Costs for a Christian Minority. A Documented Report of Jehovah's Witnesses Under Nazism 1933–1945*, Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania 1999, 5. o.

⁶² Uo.

⁶³ Uo., 7. o.

semmisítették meg.⁶⁴ A szervezet Svájcban megjelenő *The Golden Age* című periodikájának 1934. június 1-i számában, tehát csupán alig több mint egy évvel a nácik hatalomra kerülését követően már 2–3 000 000 birodalmi márkára becsülte a szervezettől és annak tagjaitól elkobzott, illetve az elpusztított ingóságok (berendezések, kiadványok stb.) összértékét.⁶⁵

Az 1933-ban 25 000 fős közösség tagjai közül 6262-en kerültek börtönbe, közülük 2074-en később megjárták a koncentrációs táborok poklát is. Mintegy 2000, Németországból, Ausztriából, Magyarországról⁶⁶ stb. elhurcolt tanú vesztette életét kínzások és a betegségek következtében.⁶⁷ 260-an közülük kivégzés által.⁶⁸

---

⁶⁴ Uo., 8. o.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ A magyarországi tanúk közül negyvenketten haltak meg: tizenhatan a katonai szolgálat lelkiismereti okokból történt megtagadása, huszonhatan a bántalmazások, a munkaszolgálat során elszenvedett sérülések, vagy a fogvatartás idején szerzett betegség következtében. Tíz és ötven fő közöttire becsülhető az 1944-ben a Nagynémet Birodalomban működő koncentrációs táborokba deportált magyarországi tanúk száma. *Bruhács Kinga*, Jehova tanúi Magyarországon a II. világháború alatt. In: *Molnár Judit* (szerk.), *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Balassi, Budapest 2005, 454–455. o.

⁶⁷ Dirksen adata 1500. Dirksen, i. m., 431. o.

⁶⁸ A szakmunkák többségében közölt adat. A németországi Jehova Tanúi Történelmi Archívuma azonban 364 esetről tesz említést, Overview, i. m., 9. o.